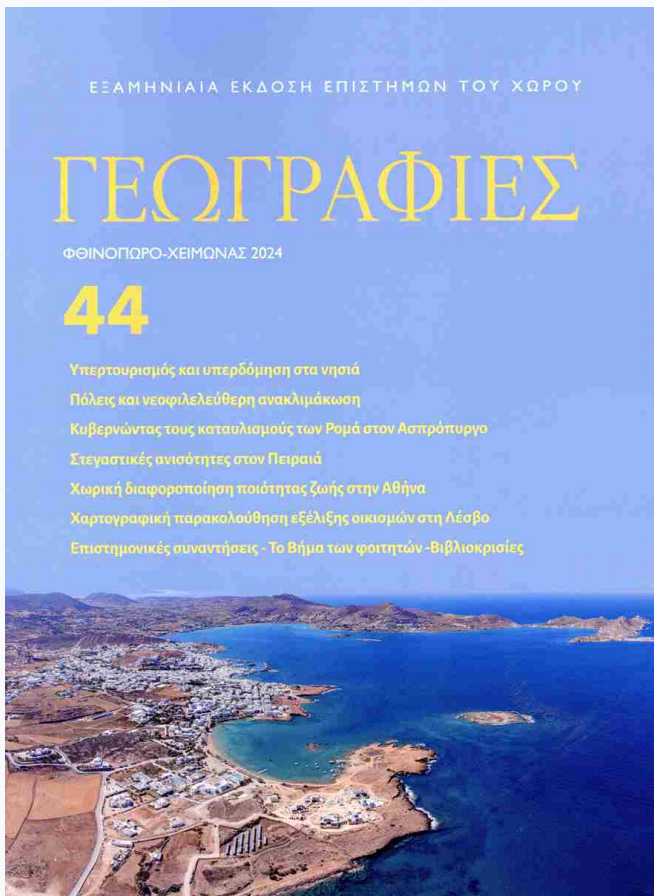

Γεωγραφίες

Γεωγραφίες, Τεύχος 44, 2024

ΥΠΕΡΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΔΟΜΗΣΗ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ

Κωστής Χατζημιχάλης, Γιώργος Λιάλιος, Γιώργος Μελισσουργός, Τόνια Παντελαίου

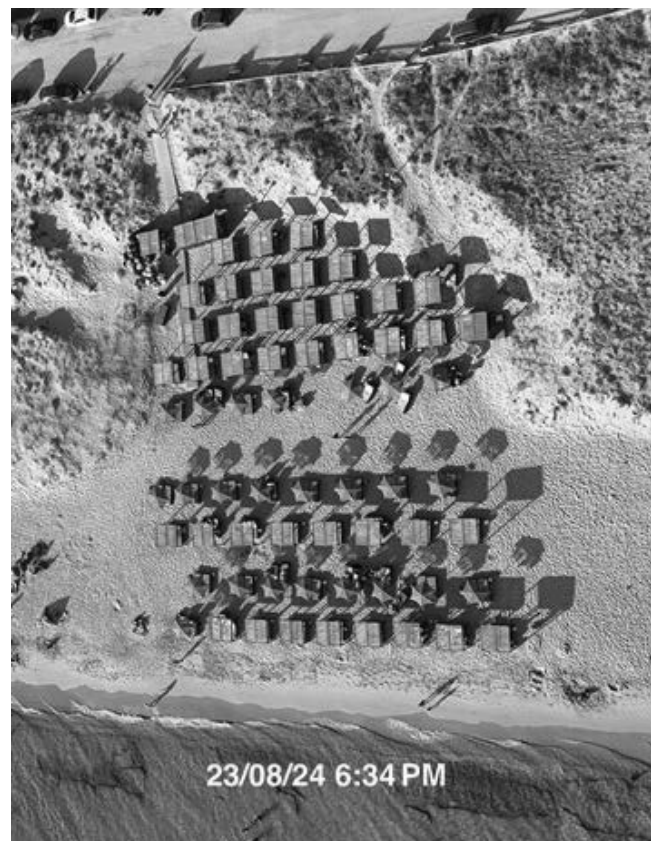
Γεωεπικαιρότητες

ΥΠΕΡΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΔΟΜΗΣΗ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ

Κωστής Χατζημιχάλης¹

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει συχνή αρθρογραφία για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα νησιά και ιδίως οι Κυκλάδες από τον υπερτουρισμό και την υπερδόμηση. Η μεγάλη συγκέντρωση τουριστών στους μικρούς αυτούς τόπους δεν συνέβη ξαφνικά, αλλά ήταν μια μακρόσυρτη διαδικασία που γνώρισε απότομη έκρηξη μετά την πανδημία. Τα προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί και ήταν γνωστά σε όλους τους εμπλεκόμενους –κεντρική και τοπική εξουσία, επιχειρηματίες, μηχανικούς, πολίτες– έκαναν φανερή την αδιέξοδη επέλαση του τουρισμού ως μοναδικής σχεδόν δραστηριότητας. Μαζί με τον τουρισμό έχει εμφανιστεί και το real estate, αυξάνοντας τις πιέσεις στους πλέον πολύτιμους πόρους των νησιών: στη γη και στο νερό. Στα τοπικά αδιέξοδα προστίθενται, ακόμα, οι νεοφιλελεύθερες θεσμικές ρυθμίσεις του κράτους, οι οποίες, αντί να ελέγξουν τις πιέσεις, έμμεσα τις ενισχύουν, και, βέβαια, το υπέρτατο πρόβλημα της κλιματικής κρίσης, αυτό που «τα αλλάζει όλα». Οι *Γεωγραφίες* ζήτησαν από τρεις γνώστες των προβλημάτων, τον Γιώργο Λιάλιο, τον Γιώργο Μελισσουργό και την Τόνια Παντελαίου, να σχολιάσουν από την πλευρά τους τα προβλήματα. Τους και την ευχαριστούμε θερμά, και σχεδιάζουμε ένα μεγάλο αφιέρωμα στα ίδια θέματα σε επόμενο τεύχος.

Παροικιά, Πάρος 2024.

Ναξος Πλάκα 2024.

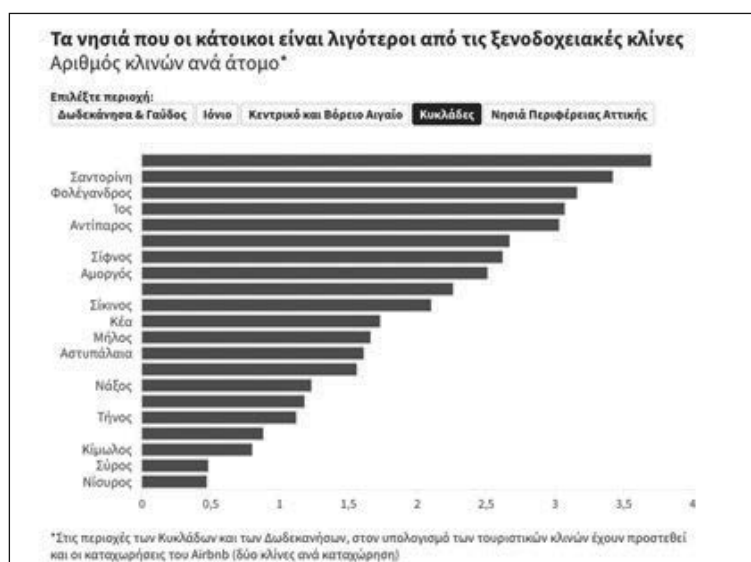
1. Ομότιμος Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, chadj@hua.gr

ΥΠΕΡΔΟΜΗΣΗ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ: ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Του **Γιώργου Λιάλιου**¹

Τα πρώτα σημάδια φάνηκαν το 2021, το πρώτο καλοκαίρι μετά την πανδημία. Αφορμή ήταν η τεράστια αύξηση των τιμών στα ακτοπλοϊκά και αεροπορικά εισιτήρια, καθώς και στο κόστος διαμονής, τα οποία έθεσαν «εκτός μάχης» (δηλαδή εκτός διακοπών) ένα σημαντικό κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας. Τα ρεπορτάζ τότε έθεσαν για πρώτη φορά το ερώτημα: σε ποιον απευθύνεται το «ελληνικό καλοκαίρι»; Το φαινόμενο επαναλήφθηκε με μεγαλύτερη ένταση το 2022 και το 2023, οπότε και η άνοδος των τιμών συνεχίστηκε.

Περίπου την ίδια περίοδο ξεκίνησαν και οι πρώτες φωνές από τις τοπικές κοινωνίες στις τουριστικές περιοχές, που έβλεπαν τα προβλήματα στέγασης και ομαλής διαβίωσης, ιδίως στα νησιά, όχι μόνο να επανέρχονται μετά την καραντίνα, αλλά να πολλαπλασιάζονται σε ένταση και διάρκεια. Μετά την χρονιά-ρεκόρ του 2019, η τεράστια αύξηση του αριθμού των τουριστών από το 2022 (το φαινόμενο «revenge tourism») πολύ γρήγορα «γονάτισε» τις πιο δημοφιλείς περιοχές, όπως η Μύκονος και η Σαντορίνη, οι οποίες ήδη είχαν μπει στη διεθνή βιβλιογραφία για τα φαινόμενα υπερτουρισμού από το 2018-2019. Ακολούθησαν το ένα μετά το άλλο τα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων και στη συνέχεια το μεγαλύτερο μέρος της νησιωτικής Ελλάδας. Σύμφωνα με στοιχεία του ΙΝΣΕΤΕ, μόνο για τις αεροπορικές αφίξεις το 2023 οι Κυκλάδες δέχθηκαν 1,2 εκατ. επισκέπτες (29,7% περισσότεροι από το έτος-ρεκόρ 2019) και τα Δωδεκάνησα 4 εκατ. επισκέπτες (11,1% περισσότερους από το 2019).

Οι εξελίξεις αυτές δεν ήταν ούτε τυχαίες ούτε μεμονωμένες. Ήταν η συνέχεια σε ένα πλέγμα παράλληλων εξελίξεων, που είχαν την απαρχή τους στο σταδιακό τέλος της οικονομικής κρίσης, περίπου το 2017-2018. Μετά από σχεδόν μία δεκαετία οικονομικής αστάθειας, η μεγάλη πτώση των τιμών των ακινήτων μετέτρεψε

1. Δημοσιογράφος, εφημερίδα Καθημερινή, ΜΑ Πολεοδομίας-Χωροταξίας, ΕΜΠ, lialios@kathimerini.gr

Από το 2018 το κτιριακό απόθεμα της Σαντορίνης έχει αυξηθεί κατά 500.000 τ.μ. και της Μυκόνου κατά 350.000 τ.μ., επιτείνοντας τη σταδιακή «αστικοποίησή» τους. Στην Πάρο, η οποία επί έξι χρόνια έχει τις περισσότερες οικοδομικές άδειες στις Κυκλάδες, εκδόθηκαν το 2023 περίπου 300 άδειες για νέες οικοδομές και προσθήκες, που αντιστοιχούν συνολικά 74.832 τ.μ.). Αν προστεθούν και τα 281.094 τ.μ. που έχουν χτιστεί από το 2018 έως και το 2022, αυτό συνεπάγεται ότι στην Πάρο από το 2018 έχουν χτιστεί περίπου 356.000 τ.μ. Από τη φρενίτιδα της δόμησης δεν έχουν ξεφύγει η Νάξος, όπου το 2023 εκδόθηκαν 194 άδειες (έναντι 151 το 2022), οι οποίες αντιστοιχούν σε 54.715 τ.μ. νέων οικοδομών.

Το ενδιαφέρον, βέβαια, έχει στραφεί και σε άλλα, μέχρι πρότινος λιγότερο τουριστικά, νησιά. Στη Σύρο το 2023 εκδόθηκαν 53 άδειες (έναντι 32 το 2022, αύξηση 65%) για 12.246 τ.μ. νέων οικοδομών. Στη Φολέγανδρο εκδόθηκαν 18 άδειες (έναντι 6 το 2022, αύξηση 200%) για 5.727 τ.μ. (αριθμός σημαντικός για το μέγεθος του νησιού). Στη Μήλο εκδόθηκαν 38 άδειες (έναντι 30 το 2022, αύξηση 26%) για 13.919 τ.μ., και στη γειτονική της Κίμωλο εκδόθηκαν 10 νέες άδειες (έναντι μίας το 2022) για 3.178 τ.μ. Τέλος, στην Τήνο εκδόθηκαν 28 νέες άδειες (έναντι 19 το 2022, αύξηση 47%) για 8.444 τ.μ.

Παράλληλα, οι αγοραπωλησίες έχουν «απογειωθεί». Σύμφωνα με στοιχεία του κτηματολογίου, για το διάστημα από τις αρχές του 2020 έως τον Ιούλιο του 2024, στην Πάρο άλλαξαν χέρια 2.172 ιδιοκτησίες (300-500 τον χρόνο), στην Τήνο έγιναν 2.127 αγοραπωλησίες ακινήτων, στη Σαντορίνη 1.873, στη Σύρο 1.508 και στη Νάξο 1.355.

Πολύ ενδιαφέροντα, όμως, είναι τα στοιχεία και για τα μικρότερα νησιά. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζει η Αντίπαρος με 291 αγοραπωλησίες (όταν η Σίκινος και η Ανάφη, με σχεδόν ανάλογο μέγεθος, έχουν 63 και 13 αντίστοιχα). Ξεχωρίζει, επίσης, το Άνω Κουφονήσι, όπου, μολονότι είναι το μικρότερο κατοικημένο νησί των Κυκλάδων (με έκταση μόλις 5,7 τ.χλμ.), τα τελευταία χρόνια έχουν αλλάξει χέρια 67 ακίνητα, αλλά και –πάντα αναλογικά– η Σχοινούσα με 46 αγοραπωλησίες.

Σχήμα 3 Μεταβιβάσεις εκτός σχεδίου στα Ιόνια νησιά, Κυκλάδες και Κρήτη.

Οι αγοραπωλησίες αυτές δεν αφορούν μόνο την ανέγερση εξοχικών κατοικιών με σκοπό τη βραχυχρόνια μίσθωση. Πολλές μεγάλες εκτάσεις, που με την ισχύουσα νομοθεσία δεν μπορούσαν να καταμηθούν και να χτιστούν κατοικίες σε αυτές, κατέληξαν στους μεγαλύτερους «παίκτες», που παίρνουν σειρά για την αδειοδότηση στρατηγικών τουριστικών επενδύσεων. Ήδη στη Μύκονο έχει αδειοδοτηθεί μια «στρατηγική» επένδυση και άλλες τρεις βρίσκονται σε διαδικασία αδειοδότησης, στην Ίο τρεις, στη Σαντορίνη μια κ.ο.κ. Και όλα αυτά μόνο για τα Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικής Επένδυσης – πολλές μικρότερες τουριστικές επενδύσεις προωθούνται με Ειδικά Πολεοδομικά Σχέδια, όπως αποκαλύφθηκε πρόσφατα (και πάγωσε προσωρινά λόγω αντιδράσεων) για το νησί της Αστυπάλαιας.

Ποιο είναι το αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης (υπερ)δόμησης των νησιών; Συνδυάζοντας τα στοιχεία της απογραφής του 2021 με την ετήσια έκθεση του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ) του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδας (2022), καθώς και με τα διαθέσιμα στοιχεία για τα ενοικιαζόμενα δωμάτια (2019, Συνομοσπονδία Επιχειρηματιών Τουριστικών Καταλυμάτων Ελλάδας), τα κάμπινγκ (ΕΣΥΕ 2021) και τις καταχωρήσεις στο Airbnb για το νότιο Αιγαίο (InsideAirbnb), προκύπτει ότι σε πολλά νησιά οι διαθέσιμες κλίνες είναι διπλάσιες ή και τριπλάσιες από τον μόνιμο πληθυσμό. Στη Μύκονο αντιστοιχούν 3,7 κλίνες ανά μόνιμο κάτοικο, στη Σαντορίνη 3,42, στη Φολέγανδρο 3,16, στην Ίο 3,07, στην Αντίπαρο 3,03. Αυτό σημαίνει ότι στην αιχμή της τουριστικής περιόδου ο πληθυσμός στα νησιά αυτά υπερτριπλασιάζεται (καθώς δεν συνυπολογίζονται οι εργαζόμενοι και, γενικώς, οι διαμένοντες στο νησί –πλην των τουριστών– που δεν είναι μόνιμοί κάτοικοί του).

Σε ακόμα έξι νησιά αντιστοιχούν περισσότερες από δύο κλίνες σε κάθε μόνιμο κάτοικο: στη Σκιάθο 2,68 κλίνες ανά μόνιμο κάτοικο, στη Σέριφο 2,67, στη Σίφνο 2,62, στην Αμοργό 2,51, στη Θάσο 2,13 και στη Σίκινο 2,1. Τέλος, περισσότερες από μία κλίνη ανά κάτοικο αντιστοιχούν σε Κω (1,74), Κέα (1,73), Αγκίστρι (1,68), Σκόπελο (1,63), Μήλο (1,66), Αστυπάλαια (1,61), Κύθνο (1,56), Τήλο (1,48), Ζάκυνθο (1,41), Κάρπαθο (1,36), Αλόνησο (1,29), Πάτμο (1,27), Νάξο (1,23), Ανάφη (1,18), Τήνο (1,12), Πόρο (1,07) και Ρόδο (1,01).

Ως αποτέλεσμα, τα νησιά –και ιδίως οι Κυκλάδες– βρίσκονται σήμερα σε μια μεταβατική φάση. Οι ντόπιοι και όσοι τα αγάπησαν και τα επέλεξαν ως μόνιμο τόπο παραθερισμού τους αντιλαμβάνονται πλέον τι διακυβεύεται: η διατήρηση του τοπίου, η διατήρηση της ταυτότητας. Όλα πωλούνται, όλα χτίζονται. Η κατάσταση αυτή εξαπλώνεται ακόμα και σε νησιά που άλλοτε θεωρούνταν «εναλλακτικά» ή «ιδιαίτερα», ή απομακρυσμένα. Απέναντι σε όλα αυτά, η Πολιτεία μένει απαθής: αρνείται να λάβει μέτρα (για τον δραστικό περιορισμό της δόμησης εκτός σχεδίου, τον περιορισμό του Airbnb και την ανέγερση νέων τεράστιων μονάδων, την απόσταση της νέας δόμησης από τις ακτές κ.ο.κ.), προβάλλοντας μόνο τα υπό εκπόνηση τοπικά ή ειδικά πολεοδομικά σχέδια, από τα οποία όσα τελικά μπορέσουν να ολοκληρωθούν, θα υλοποιηθούν σε μια αρκετά διαφορετική εικόνα από εκείνη που υπήρχε, όταν ξεκινούσε η εκπόνησή τους.

ΤΑ ΣΟΒΑΡΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ

Γιώργος Μελισσουργός¹

Στις αρχές του φετινού Ιουλίου το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας έθεσε σε διαβούλευση το πολυαναμενόμενο Ειδικό Χωροταξικό Πλαίσιο (ΕΧΠ) για τον Τουρισμό (<https://ypen.gov.gr/diavoulefsi-tourismo-perivallontikon-eriptoseon/>). Οι προγενέστερες νομοθετικές πρωτοβουλίες του ΥΠΕΝ –το 2009 και το 2013– για τον εθνικής κλίμακας χωροταξικό σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης είχαν προκαλέσει σοβαρές αντιδράσεις από περιβαλλοντικές οργανώσεις και επιστημονικούς φορείς εξαιτίας των περιβαλλοντικά επισφαλών τους προβλέψεων και, τελικά, είχαν ακυρωθεί από το ΣτΕ. Ωστόσο, το αρμόδιο υπουργείο κάθε άλλο παρά έσπευσε να καλύψει αυτό το κενό με αποτελεσματικότητα: η πρόσφατη μελέτη ανατέθηκε το 2018 και θα έπρεπε να είχε ολοκληρωθεί το 2020, επομένως βλέπει το φως της δημοσιότητας με 4,5 χρόνια καθυστέρηση, ενώ ακόμα υπολείπονται αρκετά στάδια μέχρι την ολοκλήρωση και θεσμοθέτησή της.

Πέρα από τα διαδικαστικά αυτά ολισθήματα, ενδεικτικά βεβαίως της έλλειψης πολιτικής βούλησης για τα περιβαλλοντικά και χωρικά ζητήματα, τι προτείνει από άποψη ουσίας το ΕΧΠ; Μήπως τελικά «άξιζε η αναμονή», προκειμένου να διαμορφωθεί επιτέλους ένας συνεκτικός και αποτελεσματικός χωροταξικός σχεδιασμός για τον πιο δυναμικό κλάδο της ελληνικής οικονομίας, που συγχρόνως είναι μια πολυδιάστατη δραστηριότητα με σύνθετες και σημαντικές περιβαλλοντικές και κοινωνικοοικονομικές διαστάσεις;

Η απάντηση είναι σαφέστατα αρνητική. Με λίγα λόγια, το προτεινόμενο ΕΧΠ προωθεί ένα πρότυπο χωρικής ανάπτυξης του τουρισμού, το οποίο ελάχιστα διαφοροποιείται από το υφιστάμενο σήμερα –και χωρίς σχέδιο– μοντέλο. Επιτρέπει σχεδόν παντού, και σχεδόν με τους ίδιους όρους, τόσο τις μεγάλες τουριστικές επενδύσεις όσο και τις μικρές και μεσαίες τουριστικές εγκαταστάσεις. Θεωρητικά μόνο προωθεί τις οργανωμένες αναπτύξεις έναντι της διάχυτης δόμησης, διαιωνίζοντας έτσι το καταστροφικό μοντέλο της εκτός σχεδίου δόμησης σχεδόν ως έχει, παρότι διατείνεται το αντίθετο.

Αυτό που προκαλεί ακόμα μεγαλύτερη εντύπωση είναι η πολλαπλώς ανεπαρκής επιστημονική τεκμηρίωση των επιλογών στις οποίες προβαίνει το ΕΧΠ, ενώ απουσιάζει παντελώς και η αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης, δηλαδή η βάση πάνω στην οποία θα έπρεπε να δομείται με μεθοδικότητα η διατύπωση των όποιων προτάσεων.

Στο πλαίσιο του παρόντος σημειώματος θα αρκεστώ στη σύντομη ορισμένων από τα βασικά σχόλια που κατέθεσαν στη διαβούλευση 11 περιβαλλοντικές οργανώσεις και φορείς (διαθέσιμα στο σύνδεσμο https://www.wwf.gr/ta_nea_mas/?14925441/-----11----), ώστε να σκιαγραφήσω συνοπτικά ορισμένες αδυναμίες του προτεινόμενου χωροταξικού πλαισίου. Λόγω οικονομίας κειμένου,

1. Υπεύθυνος πολιτικής για το φυσικό περιβάλλον, WWF, γενικός γραμματέας ΔΣ ΣΕΠΟΧ, Δρ. Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, yormel@gmail.com

ας μου επιτραπεί να εστιάσω σε έξι επιμέρους επισημάνσεις που, παρότι μπορεί να μην αποδίδουν την πλήρη εικόνα, είναι ενδεικτικές του προβληματικού χαρακτήρα των προτάσεων του ΥΠΕΝ.

1. Σχεδιασμός χωρίς στόχους

Το ΕΧΠ προβαίνει στη διατύπωση στόχων, όπως, για παράδειγμα, η στήριξη της ανοδικής δυναμικής του κλάδου, η υποστήριξη θεματικών μορφών τουρισμού και η ισορροπία μεταξύ κλασικών και αναδυόμενων μοντέλων τουρισμού, οι διασυνδέσεις ανάμεσα σε διαφορετικές μορφές τουρισμού κ.ά. Οι στόχοι αυτοί είναι γενικόλογoi, ασαφείς και σε κάθε περίπτωση στερούνται χωροταξικής υπόστασης – θα ταίριαζαν περισσότερο σε ένα τομεακό αναπτυξιακό σχέδιο παρά σε ένα χωροταξικό εργαλείο στρατηγικού χαρακτήρα. Με μία τέτοια προβληματική διατύπωση, η ο οποία μάλιστα συνεπικουρείται τόσο από την έλλειψη εξειδίκευσης όσο και προσδιορισμού σχετικών δεικτών παρακολούθησης, καθίσταται αδύνατη η αξιολόγηση της επίτευξης των στόχων (πώς θα κριθεί άραγε ο βαθμός «επιτυχίας» του σχεδίου;), ενώ επιπρόσθετα δεν υφίσταται άμεση και τεκμηριωμένη συνάφεια ανάμεσα στους –έστω γενικούς– στόχους και τα μέτρα που προτείνονται (κατευθύνσεις-ρυθμίσεις, προτάσεις για υποδομές, ενέργειες και προτεραιότητες), τα οποία με τη σειρά τους στερούνται ειδικού, σαφούς και ελέγξιμου χαρακτήρα. Εδώ, πέρα από τις προφανείς ουσιαστικές αδυναμίες, τίθεται και ένα σοβαρό ερώτημα σχετικά με το κατά πόσο το ΕΧΠ επιτελεί τον ρόλο του: Είναι άκρως αμφισβητήσιμο κατά πόσο διατυπώνει σαφείς κατευθύνσεις ή ρυθμίσεις για τη χωρική διάρθρωση της συγκεκριμένης παραγωγικής δραστηριότητας, τη χωρική διάρθρωση της σχετικής υποδομής, την προστασία του πολιτιστικού και φυσικού τοπίου ή «τη χωρική ανάπτυξη και οργάνωση περιοχών του εθνικού χώρου που έχουν ιδιαίτερη σημασία από χωροταξική, περιβαλλοντική, αναπτυξιακή ή κοινωνική άποψη, όπως είναι οι παράκτιες, νησιωτικές, ορεινές και προβληματικές περιοχές» (ν. 4447/2016, άρθρο 5 περί ειδικών χωροταξικών πλαισίων).

2. Ατελέσφορη κατηγοριοποίηση του χώρου

Το ΕΧΠ κατηγοριοποιεί τον εθνικό χώρο σε επίπεδο δημοτικών ενοτήτων σε 5 τύπους περιοχών (από τις περιοχές ελέγχου έως τις μη αναπτυγμένες τουριστικά περιοχές) με βάση την ένταση του τουριστικού φαινομένου (κλίνες ανά 1.000 στρ.). Μια τέτοια κατηγοριοποίηση είναι ποικιλοτρόπως προβληματική. Η ίδια η μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι, κατ' αρχάς, ασαφής αλλά και απλουστευτική, χωρίς να παρέχεται η δέουσα τεκμηρίωση για την επιλογή της, αλλά και εγείροντας προβληματισμό για το κατά πόσο μια τέτοια στατιστική άσκηση είναι επαρκής για μια ορθή κατηγοριοποίηση που αγνοεί σημαντικές παραμέτρους, όπως η διαφοροποίηση των δημοτικών ενοτήτων από την άποψη του μεγέθους και των χαρακτηριστικών τους, η σχέση του τουρισμού με άλλες δραστηριότητες, η διαθεσιμότητα φυσικών πόρων και υποδομών κ.ά. Είναι χαρακτηριστικό ότι, αν χρησιμοποιηθεί μια διαφορετική και περισσότερο συνθετική προσέγγιση κατηγοριοποίησης του χώρου (όπως έχει προταθεί με διάφορες μορφές στη βιβλιογραφία), το αποτέλεσμα μπορεί να είναι διαφορετικό σε σημαντικό βαθμό. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι το κριτήριο «κλίνες ανά έκταση» είναι όχι μόνο μεθοδολογικά αλλά και ουσιαστικά εσφαλμένο: Υπονοεί ότι όλες οι περιοχές της χώρας μπορούν ή οφείλουν να συ-

γκλίνουν προς έναν εθνικό μέσο όρο, παραγνωρίζοντας ότι, για παράδειγμα, μερικές περιοχές μπορεί να είναι «αδύναμες», αλλά για διάφορους λόγους να έχουν εξαντλήσει το δυναμικό τους.

3. Προβληματικές προβλέψεις ανά κατηγορία περιοχών

Σχετικά με τις προβλεπόμενες ρυθμίσεις, το ΕΧΠ προτείνει αύξηση της αρτιότητας για νέες ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις εκτός σχεδίου σε 16 και 12 στρέμματα για την πρώτη και τη δεύτερη κατηγορία αναπτυσσόμενων τουριστικά περιοχών αντίστοιχα, και μάλιστα με μεταβατικό χαρακτήρα (μέχρι τη θέσπιση ειδικότερων ρυθμίσεων με τα εργαλεία του πολεοδομικού σχεδιασμού). Επιπρόσθετα, οι νέες εγκαταστάσεις επιτρέπεται να είναι μόνο κατηγορίας 4 ή 5 αστέρων. Για τις δύο επόμενες κατηγορίες προβλέπονται μόνο εγκαταστάσεις κατηγορίας 3, 4 ή 5 αστέρων, χωρίς κάποια πρόβλεψη σχετικά με την αρτιότητα. Για τις περιοχές της πέμπτης κατά σειρά κατηγορίας δεν προβλέπεται καμία ρύθμιση. Επομένως, για τους κορεσμένους ή «ώριμους» προορισμούς δεν προβλέπεται ουσιαστικά κανένας περιορισμός στην περαιτέρω τουριστική τους ανάπτυξη, εκτός από την αύξηση της αρτιότητας στα οικοπέδα εκτός σχεδίου, καθώς επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι τα αντίστοιχα ελάχιστα όρια αρτιότητας ήταν μεγαλύτερα στο ειδικό πλαίσιο του 2013 (20 και 10 στρ. αντίστοιχα) – ακόμα ένα σημείο προβληματισμού, μιας και έκτοτε η τουριστική δόμηση έχει σημειώσει ραγδαία αύξηση, αλλά το νέο ΕΧΠ, 11 χρόνια μετά το προηγούμενο, φαίνεται να συρρικνώνει τη ρυθμιστική παρέμβαση αυτού του είδους.

Όμως, ακόμα και αυτή η αδύναμη ρύθμιση εξασθενεί ακόμα περισσότερο λόγω του μεταβατικού της χαρακτήρα: Δεν έχει τον χαρακτήρα δεσμευτικής κατεύθυνσης προς τον υποκείμενο πολεοδομικό σχεδιασμό, δηλαδή ένα υπό εκπόνηση τοπικό πολεοδομικό σχέδιο μπορεί σε λίγους μήνες να θέσει χαμηλότερο όριο αρτιότητας. Επιπρόσθετα, η αύξηση της αρτιότητας, δηλαδή ουσιαστικά η εξασφάλιση χαμηλότερης πυκνότητας των τουριστικών εγκαταστάσεων στον χώρο σε περιοχές εκτός σχεδίου, συνιστά καταρχήν έναν περιορισμό της διάχυσης των τουριστικών εγκαταστάσεων, δεν ρυθμίζει όμως το ίδιο το μέγεθος των εγκαταστάσεων, καθώς δεν συνοδεύεται από άλλους δυνητικούς περιορισμούς, όπως παραδείγματος χάριν τον ορισμό ανώτατων ορίων στον δείκτη κλίνες ανά στρέμμα και κατηγορία καταλυμάτων που, στο σύνολό τους, θα συνιστούσαν μια πιο αποτελεσματική ρύθμιση.

Εξίσου προβληματικές είναι και οι προτεινόμενες κατευθύνσεις: Στην πλειοψηφία τους αφορούν άλλες πολιτικές και όχι τον χωρικό σχεδιασμό (π.χ. παροχή κινήτρων για εκσυγχρονισμό υφιστάμενων καταλυμάτων, απόσυρση απαξιωμένων ή εγκαταλελειμμένων κτιρίων κ.ά.), και άρα στερούνται χωροταξικού χαρακτήρα. Κατευθύνσεις αυτού του είδους θα έπρεπε να αποτελούν διακριτό τμήμα του προτεινόμενου χωροταξικού σχετικά με το συντονισμό και την εναρμόνιση των επιμέρους πολιτικών που αφορούν στον τουρισμό, και το τμήμα αυτό θα έπρεπε να περιλαμβάνει περισσότερο εξειδικευμένες και σαφείς προβλέψεις. Χωρίς μια τέτοια συγκεκριμενοποίηση, αλλά και χωρίς πληροφορίες σχετικά με το χρονοδιάγραμμα, τον προϋπολογισμό και τον αρμόδιο φορέα υλοποίησης, καθίσταται πρακτικά αδύνατο τόσο η αρμόδια αρχή όσο και οι λοιπές εμπλεκόμενες υπηρεσίες να προχωρήσουν αποτελεσματικά και σε συντονισμό μεταξύ τους με την υλοποίηση των ενεργειών αυτών.

Ορισμένες άλλες από τις κατευθύνσεις που διατυπώνονται στο ΕΧΠ, παρότι

έχουν χωρική υπόσταση, διακρίνονται επίσης από ασάφεια σχετικά με το περιεχόμενο ή τη σκοπιμότητά τους, ή από έλλειψη εξειδίκευσης ή λανθασμένη στόχευση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της κατεύθυνσης «εκπόνηση μελετών εκτίμησης τουριστικής φέρουσας ικανότητας από τον υποκείμενο σχεδιασμό»: Πρόκειται για μια περιττή και γενική αναφορά, ενώ συγχρόνως δεν δίνονται ειδικότερες κατευθύνσεις σχετικά με την εκτίμηση της φέρουσας ικανότητας. Ωστόσο, χωρίς αυτήν την εξειδίκευση και λαμβάνοντας υπόψη την απαλοιφή μιας συστηματικής προσέγγισης της φέρουσας ικανότητας, όπως προδιαγραφόταν μέχρι πρόσφατα στο νομικό μας πλαίσιο, είναι άκρως αμφίβολο κατά πόσο το κρίσιμο αυτό ζήτημα θα τύχει αποτελεσματικής, και όχι κατά περίπτωση, αντιμετώπισης στα τοπικά πολεοδομικά σχέδια που εκπονούνται κατά την τρέχουσα συγκυρία σε ένα μεγάλο μέρος της χώρας.

4. Επικίνδυνες κατευθύνσεις και ρυθμίσεις ανά κατηγορία χώρου

Το ΕΧΠ διατυπώνει ιδιαίτερες προβλέψεις ανά κατηγορία χώρου (π.χ. νησιά, παράκτια ζώνη, περιοχές με καθεστώς προστασίας), οι οποίες στην πλειοψηφία τους είναι άκρως ελλιπείς και αδύναμες. Ενδεικτικά, σημειώνω τις σχετικές με τα νησιά προβλέψεις. Σε ό,τι αφορά τα τουριστικά αναπτυγμένα και αναπτυσσόμενα νησιά, η μόνη ρύθμιση που προβλέπεται είναι αυτή του περιορισμού κατά το ήμισυ του συντελεστή δόμησης σε κάθε τύπο οργανωμένου υποδοχέα (ΠΟΤΑ, ΕΣΧΑΔΑ-ΕΣΧΑΣΕ κλπ.). Εκτός από τη ρύθμιση αυτή, κανένας άλλος περιορισμός δεν υφίσταται σε συνάρτηση με την κλίμακα, τις ιδιαιτερότητες ή τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των νησιών. Πρόκειται για μια κραυγαλέα παράλειψη, η οποία επιβεβαιώνει την παράβλεψη τόσο των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών όσο και των αναπτυξιακών προβλημάτων των νησιωτικών προορισμών. Επιπρόσθετα, η κυριότερη κατεύθυνση που διατυπώνεται για αυτήν την ομάδα νησιών είναι η διερεύνηση της σκοπιμότητας του καθορισμού ζωνών τουριστικής ανάπτυξης στις εκτός σχεδίου περιοχές και ζωνών προστασίας, στις οποίες θα περιορίζεται ή/και θα απαγορεύεται η δυνατότητα δόμησης τουριστικών εγκαταστάσεων. Προκαλεί εντύπωση ότι ένα στάνταρ εργαλείο του χωρικού σχεδιασμού, αυτό του καθορισμού ζωνών στις οποίες είτε επιδιώκεται είτε αποτρέπεται η ανάπτυξη δραστηριοτήτων, προσεγγίζεται από το ΕΧΠ με έναν τόσο αδύναμο τρόπο, αφού το ΕΧΠ δεν αναφέρεται σε δεσμευτικό καθορισμό τους από τα εργαλεία του πολεοδομικού σχεδιασμού αλλά απλά στη διερεύνηση της σκοπιμότητας καθορισμού τους. Κατά συνέπεια, αυτό που ουσιαστικά προτείνει το ΕΧΠ είναι η συνέχιση της τουριστικής μεγέθυνσης των κύριων νησιωτικών προορισμών χωρίς σχεδόν κανέναν περιορισμό, παραγνωρίζοντας έτσι πλήρως τις ολοένα αυξανόμενες αναφορές στα σοβαρά προβλήματα περιβαλλοντικής υποβάθμισης και επάρκειας υποδομών.

Όμως, σχετικά με τα νησιά, οι πλέον προβληματικές ρυθμίσεις είναι αυτές που προτείνονται για τα λοιπά νησιά. Ενώ είναι θετικό ότι προβλέπεται η απαγόρευση κάθε είδους τουριστικής ανάπτυξης στις βραχονησίδες και τα πολύ μικρά νησιά (< 300 στρ.), στα νησιά με σχετικά μεγαλύτερο μέγεθος επιτρέπονται οργανωμένοι υποδοχείς με τον μισό, όπως είδαμε και παραπάνω, συντελεστή δόμησης, ενώ επίσης προβλέπονται νέα καταλύματα υψηλής κατηγορίας με περιορισμό στο μέγεθος των μονάδων (< 100 κλίνες). Ωστόσο, επιτρέποντας με μικρούς σχετικά περιορισμούς την περαιτέρω τουριστική δόμηση σε αυτά τα νησιά, δεν λαμβάνεται υπόψη το εξαιρετικά μεγάλο αποτύπωμα ή και η αμφίβολη βιωσιμότητα τέτοιων εγκαταστάσεων σε απομονωμένες χωρικές μονάδες που δεν διαθέτουν νερό ή πη-

γές ενέργειας και δίκτυα διαχείρισης αποβλήτων. Τέλος, η πιο κραυγαλέα παράβλεψη των ιδιαίτερων περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών των μικρών νησιών έχει να κάνει με την υψηλή οικολογική τους αξία: Εξαιτίας της γεωγραφικής τους απομόνωσης φιλοξενούν εκατοντάδες ενδημικά είδη και σημαντικά ενδιαιτήματα, η διατήρηση των οποίων δεν συνάδει με την ανάπτυξη οποιουδήποτε είδους εγκαταστάσεων.

5. Αποδόμηση και συγκεντροποίηση του συστήματος χωρικού σχεδιασμού

Το ΕΧΠ όχι μόνο δεν λαμβάνει υπόψη τις δύο, έως σήμερα, διαδοχικές γενιές περιφερειακών χωροταξικών σχεδίων (δηλαδή τα πλέον δοκιμασμένα και χωρικά εξειδικευμένα εργαλεία χωρικού σχεδιασμού στη χώρα), αλλά προβλέπει την αναθεώρηση ή τροποποίηση των περιφερειακών χωροταξικών, προκειμένου να καταργηθούν ή να αναδιατυπωθούν οι διατάξεις εκείνες που έρχονται σε αντίθεση με τις δικές του κατευθύνσεις και ρυθμίσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, προκαλείται, κατ' αρχάς, περαιτέρω σύγχυση στο ιεραρχικά δομημένο σύστημα χωρικού σχεδιασμού, εντείνοντας τον αποσπασματικό και εν πολλοίς αναποτελεσματικό τρόπο με τον οποίον τα χωρικά εργαλεία «συνδιαλέγονται» μεταξύ τους. Είναι, όμως, ακόμα πιο σημαντικό ότι η πρόβλεψη του ΕΧΠ για αναθεώρηση των περιφερειακών πλαισίων αντικατοπτρίζει μια σταδιακή και συνεχιζόμενη μετατόπιση πολιτικής, σύμφωνα με την οποία το κρίσιμο, τελικά, επίπεδο χωροταξικού σχεδιασμού είναι το «εθνικό» και το «ειδικό», το οποίο υπερισχύει του υποκείμενου επιπέδου. Στον αντίποδα, σύμφωνα με τη διάρθρωση καθαυτή του συστήματος, αλλά και σύμφωνα την κοινή πρακτική της επιστήμης του χωρικού σχεδιασμού, τα περιφερειακά χωροταξικά «δεσμεύονται από τις ρυθμίσεις και εναρμονίζονται προς τις κατευθύνσεις των Ειδικών Χωροταξικών Πλαισίων, τις οποίες συντονίζουν, εξειδικεύουν και συμπληρώνουν σε επίπεδο περιφέρειας», όπως προβλέπεται στο βασικό νομοθέτημα για τον χωρικό σχεδιασμό (άρθρο 6, παρ. 5 του ν. 4447/2016). Άλλωστε, πώς θα ήταν δυνατό να εναρμονιστούν αποτελεσματικά οι τομεακές, και άρα αποσπασματικές, προβλέψεις των ειδικών χωροταξικών σε επίπεδο περιφέρειας χωρίς τη δέουσα προσέγγιση από ένα εργαλείο που έχει περισσότερο ολοκληρωμένο και όχι τομεακό χαρακτήρα, όπως τα περιφερειακά χωροταξικά πλαίσια;

Με άλλα λόγια, το ΕΧΠ όχι μόνο δεν λαμβάνει υπόψη, αλλά επιπλέον περιορίζει ή και ανατρέπει τον χωροταξικό σχεδιασμό περιφερειακού επιπέδου, δηλαδή τον σχεδιασμό εκείνον που συνθέτει και εξειδικεύει τις χωρικές παρεμβάσεις με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χωρικής ενότητας. Αντί για τις καταστροφικές αυτές προβλέψεις, το ΕΧΠ, ή και αντίστοιχα ο ίδιος ο νόμος, θα έπρεπε να περιλαμβάνουν μεταβατικές ή ειδικές αντίστοιχα διατάξεις, με τις οποίες να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά τυχόν αντιθέσεις ή αντιφάσεις ανάμεσα στα επιμέρους εργαλεία που ανήκουν στο ίδιο ή σε διαφορετικά επίπεδα του συστήματος χωρικού σχεδιασμού.

Παρ' όλα αυτά, η τρέχουσα πολιτική του υπουργείου κινείται στον αντίποδα μιας τέτοιας λειτουργικής και αποτελεσματικής κατεύθυνσης: Με πρόσφατη τροποποίηση του νόμου (βλ. ν. 5106/2024) απαλείφθηκε από το περιεχόμενο των περιφερειακών πλαισίων η δυνατότητα προσδιορισμού ρυθμίσεων, αφήνοντας μόνο την παροχή κατευθύνσεων. Με αυτόν τον τρόπο, ουσιαστικά καταργείται η κανονιστική ισχύς των περιφερειακών πλαισίων, η οποία μεταφέρεται προς το ανώτερο ιεραρχικά επίπεδο των ειδικών πλαισίων. Κατά συνέπεια, οι όποιες προ-

βλέψεις κανονιστικού χαρακτήρα του ΕΧΠ για τον Τουρισμό, όσο περιορισμένες, ασαφείς ή αναποτελεσματικές και αν είναι, θα είναι τελικά οι μόνες που θα δεσμεύουν τον σχεδιασμό τοπικού επιπέδου (τοπικά ή ειδικά πολεοδομικά σχέδια). Και, προφανώς, μια τέτοια αποδόμηση του συστήματος χωρικού σχεδιασμού είναι εξαιρετικά αβέβαιο, αλλά και κρίσιμο, τι αποτελέσματα θα επιφέρει, δεδομένης της σε εξέλιξη εκπόνησης των τοπικών πολεοδομικών σχεδίων.

6. Προσχηματική διαβούλευση

Η διαβούλευση για το ΕΧΠ Τουρισμού, η οποία ολοκληρώθηκε πρόσφατα, είχε οργανωθεί με τη μορφή ανάρτησης των σχετικών κειμένων σε σελίδα διαβούλευσης του ΥΠΕΝ και οι ενδιαφερόμενοι καλούνταν να υποβάλουν τα σχόλιά τους εγγράφως ή ηλεκτρονικά μέσω email. Όμως, η μη δυνατότητα δημοσιοποίησης των σχολίων (όπως π.χ. γίνεται μέσω του open.gov) αποστερεί από τη διαδικασία την απαιτούμενη διαφάνεια και δεν συμβάλλει στη δημιουργία ουσιαστικού δημόσιου διαλόγου.

Επιπρόσθετα, στο ίδιο πρόβλημα συμβάλλει και η μη διάθεση, από την αρμόδια αρχή, των υποστηρικτικών κειμένων της μελέτης του ΕΧΠ, δηλαδή ουσιαστικά των παραδοτέων της που έχουν προηγηθεί, με επίκεντρο την αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης (τα πορίσματα της οποίας προφανώς καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την μεταγενέστερη διατύπωση προτάσεων κατά την εξέλιξη της εκπόνησης της μελέτης). Είναι προφανές ότι μόνο με τη δημοσιοποίηση αυτού του σημαντικού υλικού τεκμηρίωσης μπορεί να αξιολογηθεί με πιο ουσιαστικό και επαρκή τρόπο το σύνολο των προτάσεων που δημοσιοποιήθηκαν, καθιστώντας έτσι τη συνολική διαδικασία διαβούλευσης περισσότερο ουσιαστική και αποτελεσματική.

Συμπερασματικά, είναι προφανές από τα παραπάνω ότι το προτεινόμενο ΕΧΠ κάθε άλλο παρά αποτελεί μία επιστημονικά συνεκτική, στοχευμένη και αποτελεσματική πρόταση για τη χωρική ανάπτυξη του σημαντικότερου ίσως κλάδου της ελληνικής οικονομίας. Η αρμόδια αρχή οφείλει να λάβει υπόψη τα σχόλια που υπέβαλαν οι ενδιαφερόμενοι φορείς και οι πολίτες κατά τη διαδικασία της δημόσιας διαβούλευσης και να επανέλθει με μια πρόταση που να αντιμετωπίζει με συστηματικότητα τα σοβαρά περιβαλλοντικά, κοινωνικά αλλά και οικονομικά προβλήματα που προκαλεί η χωρικά ασύδοτη τουριστική ανάπτυξη. Οφείλει, με άλλα λόγια, να αντιμετωπίσει τον τουρισμό και τη χωρική του διάρθρωση με τη δέουσα σημασία και αποτελεσματικότητα που αρμόζει όχι μόνο στην ίδια την δραστηριότητα, αλλά και στις περιβαλλοντικές προκλήσεις του καιρού μας.

ΥΠΕΡΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΔΟΜΗΣΗ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ: ΟΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ

Τόνια Παντελαίου¹

Ο τουρισμός στις Κυκλάδες συνδέθηκε από πολύ νωρίς με την οικιστική εξάπλωση. Ήδη τη δεκαετία του 1990 η δόμηση στις Κυκλάδες είχε αυξηθεί σημαντικά, ακολουθώντας τη γενική πληθυσμιακή και οικονομική ανάπτυξη. Εκτός από τους ίδιους τους παλιούς κατοίκους, που είχαν πλέον τη δυνατότητα να χτίσουν σύγχρονες μεγαλύτερες κατοικίες ή και μικρά συγκροτήματα ενοικιαζόμενων δωματίων, ένας σημαντικός αριθμός νέων κατοίκων ήρθε να εγκατασταθεί στα νησιά αποτελούμενος είτε από Έλληνες που αποφάσιζαν να επωφεληθούν από τις επαγγελματικές ευκαιρίες που δημιουργούσε η τουριστική ανάπτυξη είτε από αλλοδαπούς, κυρίως Ευρωπαίους, που αποφάσιζαν να «σταθεροποιήσουν» τη σχέση τους με τα νησιά. Κυρίως κατοικίες, αλλά βέβαια και ξενοδοχεία και επαγγελματικοί χώροι, αναπτύσσονταν παντού με ρυθμούς ταχύτερους από τις προηγούμενες δεκαετίες. Ωστόσο, μέσα στη συνολική ευφορία για τα πλείστα πλεονεκτήματα που συνόδευαν αυτήν την ανάπτυξη, η οικιστική όσο και η τουριστική μεγέθυνση φάνταζαν καλοδεχούμενες.

Από τις αρχές του νέου αιώνα τα πράγματα πήραν μία εντελώς διαφορετική κατεύθυνση – σίγουρα καθόλου άσχετη με τις γενικότερες εξελίξεις στη χώρα, την Ευρώπη και τον κόσμο· μια κατεύθυνση που άρχισε να διαφαίνεται με την αγορά εκτάσεων στα νησιά και τη δόμηση τεράστιων κατοικιών, κυρίως εξοχικών, την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα και εξελίχθηκε σε διείσδυση μεγάλων κεφαλαίων της διεθνούς αγοράς ακινήτων (Real estate), ενώ τα τελευταία χρόνια παίρνει τη μορφή επίσημης και οργανωμένης κυβερνητικής πολιτικής, που φαίνεται να ταυτίζει τη «βιωσιμότητα» με τις «επενδύσεις» σε κυκλαδίτικη γη. Σε τι ακριβώς συνίσταται αυτή η νέα κατεύθυνση; Στο ότι πλέον ο τουρισμός στα νησιά των Κυκλάδων φαίνεται να είναι αδιάσπαστα συνδεδεμένος με την *πώληση* γης. Οι Κυκλάδες δεν πωλούν πλέον την ομορφιά του τοπίου τους. Πωλούν το ίδιο το τοπίο. Και μαζί με αυτό, την ψυχή τους!

Ο Μυκονιάτης ποιητής Κουσαθανάς, μιλώντας για τη Μύκονο έγραψε:

«Πολλές φορές επείνασε ο τόπος κι ο άνθρωπος του. Αλλά, να πουληθεί;¹»

Η Μύκονος προηγήθηκε στην καταστροφική πορεία και, όπως και η Σαντορίνη, βρίσκεται ήδη σε επίπεδα πολύ βαριάς επιβάρυνσης. Δεν ισχύει η ίδια εικόνα σε όλα τα νησιά. Κάποια από αυτά, κυρίως τα πιο απομακρυσμένα, παραμένουν σε σημαντικό βαθμό αλώβητα μέχρι και αυτήν τη στιγμή. Αλλά και αυτά, για πόσο ακόμα; Η ποιότητα της καταστροφικής δυναμικής είναι ίδια για όλα τα νησιά. Και δεν προέρχεται τόσο από τη μεγάλη συγκέντρωση επισκεπτών τους καλοκαιρινούς μήνες, δηλαδή από αυτό που ονομάζουμε «υπερτουρισμό». *Οι κίνδυνοι για τα νησιά των Κυκλάδων προέρχονται κυρίως από τον σφικτό εναγκαλισμό του τουριστικού ενδιαφέροντος με το οικοδομικό ενδιαφέρον.* Και αυτό το δεύτερο είναι που δίνει την καταστροφική προοπτική του μη επανορθώσιμου, πολύ περισσότερο αν στην εικόνα προστεθούν οι αναμενόμενες εξαιτίας της κλιματικής κρίσης επιπτώσεις. Ακόμα και αν ο τουρισμός κάποια στιγμή θα μπορούσε να ανακοπεί ή να

1. Οικονομολόγος, Μέλος της Κίνησης για την προστασία των ακτών στην Πάρο, toniapant@yahoo.gr

1. Κουσαθανάς Παναγιώτης, *Ασύνταχτα μένουν τα δύσκολα*, Εκδόσεις ΙΝΔΙΚΤΟΣ, Απρίλιος 2017.

περιοριστεί, η πώληση της γης, και ακόμα περισσότερο η εξάντληση των φυσικών πόρων που συνδέονται με αυτήν, δηλαδή η καταστροφή της γης, δημιουργεί δεδομένα μη αναστρέψιμα.

1. Ο κοινωνικός αντίκτυπος

Βέβαια, η κυκλαδίτικη γη πωλείται πλέον ακριβά. Πολλοί από τους ντόπιους που είχαν γη και δεν την έχουν ήδη πουλήσει, έχουν κάθε λόγο να είναι ενθουσιασμένοι με την εξέλιξη των πραγμάτων. Εξίσου ενθουσιασμένοι είναι εκείνοι που έχουν έρθει στα νησιά ακριβώς για να επωφεληθούν από τις ευκαιρίες του ελληνικού Ελντοράντο. Μεσίτες, μηχανικοί, δικηγόροι, εργολάβοι, οικοδόμοι και διάφορων ειδών επιχειρηματίες του τουρισμού, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, δεν βλέπουν κανένα πρόβλημα, αντίθετα βλέπουν μεγάλες ευκαιρίες στο «χτίσιμο» των νησιών. Όσο περισσότερα, τόσο καλύτερα.

Εικόνα 1. Πίσω Λιβάδι, Πάρος 2023.

Ταυτόχρονα, έχει ήδη δημιουργηθεί μια μεγάλη κατηγορία ανθρώπων που, παρόλο που δεν είναι αυτοί που κυρίως κερδίζουν από το είδος αυτό της «ανάπτυξης», βιοπορίζονται με τρόπους συνδεδεμένους με τον τουρισμό και την οικοδομή. Υπάλληλοι, μικροεπαγγελματίες, μικροεπιχειρηματίες, οικοδόμοι, τεχνίτες, σε πολύ μεγάλο βαθμό αισθάνονται τη ζωή τους απολύτως εξαρτημένη από τον τουρισμό και την οικοδομή. Στις Κυκλάδες που μέχρι και τη δεκαετία του '70 η οικονομική ζωή συνδεόταν κατά τουλάχιστον το 70% από τον αγροτικό τομέα, στις αρχές της δεκαετίας του 2020 εξαρτάται σε ποσοστό 80% από τον τουρισμό. Αυτή η τεράστια μεταστροφή στο επίπεδο της οικονομικής ζωής, όπως είναι φυσικό, έχει προκαλέσει αντίστοιχες εγγραφές στο πεδίο των αντιλήψεων και των πολιτικών επιλογών. Ένα μεγάλο μέρος του κόσμου συνεχίζει να βλέπει τη μεγέθυνση ως

μοναδικό δρόμο και ευκαταία εξέλιξη. Ακόμα και όταν τα θλιβερά συμπτώματα γίνονται απολύτως προφανή. Ταυτόχρονα, αυτή ακριβώς η αναδιάταξη των τοπικών κοινωνιών έχει δημιουργήσει δύσκολες καθημερινότητες αλλά και υπόγειες κοινωνικές ρωγμές που δυσχεραίνουν ποικιλοτρόπως την ενεργή συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στη διαμόρφωση κοινών μετώπων ιδεών και δράσης.

Έτσι, η αντίδραση στις συνθήκες που επιφέρει αυτό το είδος της «ανάπτυξης» άργησε να έρθει. Οι προειδοποιήσεις των ιδιαίτερα ευαίσθητων ανθρώπων –όπως του Μυκονιάτη Κουσαθανά– για αρκετά χρόνια έπεφταν στο κενό. Χρειάστηκε να φτάσουν τα πράγματα σε επίπεδα εξόφθαλμης επιβάρυνσης, για να μπορέσουν να εκδηλωθούν επιτέλους κάποιες σημαντικές προσπάθειες αντίδρασης από την πλευρά των τοπικών κοινωνιών. Το 2023 μπορεί να θεωρηθεί η χρονιά που συμπύκνωσε για πρώτη φορά δυνάμεις που κατάφεραν να ξεπεράσουν το επίπεδο της τοπικής ανησυχίας, «να πουν τα πράγματα με το όνομά τους» και να ανοίξουν δρόμους για μια σοβαρή αντίσταση στην καταστροφική δυναμική. Όμως, ήδη από το καλοκαίρι του 2022 υπήρχαν μεμονωμένες κινήσεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Ένα σύντομο ιστορικό:

2. Οι αντιστάσεις

2022

Τον Αύγουστο του 2022 στην Πάρο, μια ομάδα πολιτών κατέθεσε σοβαρές ενστάσεις σχετικά με την αδειοδότηση μιας μεγάλης τουριστικής ανάπτυξης που προγραμματιζόταν από την Εταιρεία «ΕΚΤΕΡ». Το διαδικτυακό ψήφισμα που δημοσίευσε η ομάδα των πολιτών συγκέντρωσε σε ελάχιστες ημέρες 2.700 υπογραφές. Η Αποκεντρωμένη Διοίκηση δεν πτοήθηκε, αλλά στο Σ.τ.Ε. το σχέδιο δεν εγκρίθηκε και μέχρι αυτήν την ώρα η συγκεκριμένη «στρατηγική επένδυση» φαίνεται να έχει αποτραπεί.

Τον Νοέμβριο του 2022 δημοσιεύτηκε το πρώτο συλλογικό κείμενο αντίδρασης εκ μέρους των νησιωτών. Το υπέγραψαν οι Σύλλογοι της Νάουσας Πάρου με αποδέκτες την κυβέρνηση, τους βουλευτές και την τοπική αυτοδιοίκηση. Γράφουν:

- Πολύ υψηλό κόστος διαβίωσης που καθιστά τη ζωή των ανθρώπων με μέσο και χαμηλό εισόδημα ιδιαίτερα προβληματική.
- Δόμηση που καταπίνει κάθε ελεύθερο χώρο και δημιουργεί όλο και πιο συχνά, δήθεν υψηλής αισθητικής, εξαμβλώματα, εντελώς ασύμβατα με το πνεύμα της κυκλαδίτικης αρχιτεκτονικής.
- Σκληρή δοκιμασία όλων των εύθραυστων υποδομών του μικρού τόπου (δρόμοι, νερά, σκουπίδια).
- Γενικευμένη ανομία.
- Σταδιακή απώλεια του ήθους, της απλότητας, του μέτρου, της ταπεινότητας και επικράτηση ενός πνεύματος επίδειξης και μεγαλομανίας.
- Η κατάσταση αυτή απειλεί να καταστήσει πολλούς από τους μόνιμους κατοίκους της Πάρου παρίες στον ίδιο τους τον τόπο, ενώ συγχρόνως απωθεί τους καλύτερους και πιο αφοσιωμένους φίλους και επισκέπτες της...

Την ίδια εποχή στην Αμοργό ο Σύλλογος Νήσος Αμοργός προχωρούσε σε αντιδράσεις σχετικά με τη διάνοιξη νέων δρόμων σε παρθένες περιοχές του νησιού.

Εικόνα 2. Διαμαρτυρίες για την κατάληψη των ακτών, Πάρος 2023.

2023

Τον Μάρτιο του 2023 η δήμαρχος της Σίφνου κ. Ναδάλη δημοσίευσε επιστολή προς την κυβέρνηση με την οποία ζητούσε παρεμβάσεις σχετικά με ζητήματα δόμησης. Η επιστολή απέκτησε μεγάλη δημοσιότητα δείχνοντας ότι ήδη αρκετός κόσμος, όχι μόνο από τη Σίφνο, αντιλαμβάνεται το θέμα ως υπαρκτό και σοβαρό.

Στην Πάρο πραγματοποιήθηκε διημερίδα, οργανωμένη από τέσσερις τοπικούς συλλόγους² με τίτλο «Στρατηγικές για την Αειφορία», με σκοπό να συζητηθούν τα όρια του υπάρχοντος μοντέλου τουριστικής μεγέθυνσης και οι δυνατότητες επιλογής μια άλλης κατεύθυνσης για την πορεία των νησιών. Στη διημερίδα περιλαμβανόταν μια συνεδρία αφιερωμένη εξ ολοκλήρου στον χωροταξικό σχεδιασμό και τη δόμηση.

Τον ίδιο μήνα, στο συνέδριο των *Αρχαιολογικών Διαλόγων* στη Σύρο, στην ενότητα «Φυσικό Περιβάλλον και Κινήματα», μια από την εισηγήσεις, με τίτλο «Αλλοίωση του νησιώτικου τοπίου»³, παρουσίαζε για πρώτη φορά το πρόβλημα της εκτός κλίμακας και ορίων δόμησης ως ένα διακριτό και καίριο πρόβλημα που απειλεί άμεσα τη νησιωτική φυσιογνωμία και ταυτότητα.

Αμέσως μετά, τον Ιούνιο του 2023 ξεκίνησαν στην Πάρο εκείνα τα γεγονότα που έμελλε να γίνουν γνωστά ως η πιο εντυπωσιακή μέχρι τώρα αντίδραση πολιτών ενάντια στα συμπτώματα του τουρισμού στην Ελλάδα. Το «Κίνημα Πολιτών Πάρου»⁴, και οι διεκδικήσεις του για ελεύθερη και απρόσκοπτη πρόσβαση στις παραλίες, εντυπωσίασε όχι μόνο εξαιτίας της πρωτότυπης μορφής αντίδρασης με μαζικές επισκέψεις σε παράνομα καταπατημένες παραλίες, αλλά και με την πολύ

2. Η διημερίδα διοργανώθηκε από τέσσερις τοπικούς Συλλόγους, τον Σύλλογο Λευκιανών Αθήνας, τον Σύλλογο Υρία Λευκών, τον Σύλλογο Φύλων της Πάρου και τον Πολιτιστικό Σύλλογο Αγκαϊριάς. Την ευθύνη της διοργάνωσης είχε η Τόνια Παντελαίου.

3. Η εισήγηση για την «Αλλοίωση του νησιώτικου τοπίου» των Τ. Παντελαίου και Μ. Θέμου παρουσιάστηκε, επίσης, στη Σίφνο τον Οκτώβριο του 2023. Κεντρικός στόχος της ήταν να δείξει ότι ακόμα και χωρίς εκτεταμένες τουριστικές αναπτύξεις, η δόμηση στα νησιά βρίσκεται ήδη σε επίπεδα καταστροφικά. Μόνο το 2023, μόνο στην Πάρο, χτίστηκαν 66.000 τ.μ. από τα οποία τα περισσότερα είναι βίλες εκτός του οικισμού.

4. Για αναλυτικά στοιχεία για την Κίνηση Πολιτών Πάρου βλ. https://www.efsyn.gr/nisides/399166_mia-kraygi-apo-tis-kyklades

Εικόνες 3-4. Διαμαρτυρίες για την κατάληψη των ακτών, Πάρος 2023.

το τοπίο της Σίφνου. Εκεί, στις 28 Οκτωβρίου, πάρθηκε η απόφαση για τη σύσταση ενός άτυπου Δικτύου Συνεργασίας για την αντιμετώπιση των κινδύνων που αντιμετωπίζουν οι Κυκλάδες ως σύνολο και την επεξεργασία προτάσεων για ένα διαφορετικό μέλλον. Έτσι, δημιουργήθηκε το Δίκτυο για Βιώσιμες Κυκλάδες⁵, στο οποίο ήδη συμμετέχουν πάρα πολλοί σύλλογοι των νησιών και πολίτες που επιθυμούν να συμβάλουν σε αυτήν την κατεύθυνση.

καλή τεκμηρίωση και θεσμική διαχείριση του θέματος. Έγινε γνωστό σε όλη την υφήλιο και ανάγκασε τους υπεύθυνους φορείς να επέμβουν. Τελικά, προέκυψε (τον Μάρτιο του 2024) ο νέος νόμος για τις παραχωρήσεις παραλιών, ο οποίος, χωρίς να αλλάζει σημαντικά την κατάσταση, αφού ουσιαστικά συνεχίζει να θεωρεί τις παραλίες κυρίως αντικείμενο «οικονομικής αξιοποίησης», τουλάχιστον περιέχει κάποια μέριμνα για τον περιορισμό της προκλητικής ανομίας. Ακόμα περισσότερο, η δράση της Κίνησης Πολιτών Πάρου έδωσε ίσως για πρώτη φορά τόσο έντονα την αίσθηση ότι η τουριστική μεγέθυνση δεν είναι ένα μαγικό χαλί αδιαμφισβήτητα αποδεκτό, και ότι οι τοπικές κοινωνίες μπορούν να συνθέσουν μια δυναμική απάντηση σε όσα για δεκαετίες προχωρούν ως αναπτυξιακός μονόδρομος χωρίς καμιά αναφορά στις δυσάρεστες παρενέργειές τους.

Τον Οκτώβρη του 2023, και ενώ η αναλαμπή των καλοκαιρινών δράσεων των Κινήσεων Πολιτών για τις παραλίες φώτιζε ακόμα τον ορίζοντα, σημαντικά μέλη της Κίνησης Πολιτών Πάρου συναντήθηκαν στη Σίφνο με ευαισθητοποιημένους ανθρώπους από τη Σίφνο και άλλα νησιά, αλλά και με ακαδημαϊκούς και φορείς με δεδηλωμένο το ενδιαφέρον τους για τα νησιά, όπως η ΕΛΛΕΤ, με την ευκαιρία ενός εργαστηρίου για την ξερολιθιά και μια ταυτόχρονη διημερίδα για

5. Η διακήρυξη και η ιστοσελίδα του Δικτύου για Βιώσιμες Κυκλάδες <https://sustainablecyclades.eu/>

Τον Νοέμβριο του 2023 πραγματοποιήθηκε επιστημονικό συνέδριο στη Μύκονο με θέμα: «Ο τουρισμός ως παράγοντας ριζικών μεταβολών στις Κυκλάδες. Η Βιωσιμότητα στο επίκεντρο». Την πρωτοβουλία της διοργάνωσης είχε το Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Μυκόνου με τη συμμετοχή των αντίστοιχων εργαστηρίων για τον τουρισμό του Πανεπιστήμιου Αιγαίου και του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου.

2024

Τον χειμώνα 2023-2024 οργανώθηκαν πολλές εκδηλώσεις και συζητήσεις στην Αθήνα⁶, όπου συζητήθηκαν αυτά ακριβώς τα θέματα σε επίπεδο διακυβέρνησης, καθώς επίσης και στα νησιά, όπου έγιναν κυρίως προσπάθειες με στόχο την ενεργοποίηση των τοπικών πληθυσμών. Στην Τήνο και στη Σέριφο πραγματοποιήθηκαν Εργαστήρια, εστιασμένα στην αναπτυξιακή πορεία των νησιών, στην Πάρο πραγματοποιήθηκε σειρά από 8 δίωρα Εργαστήρια και Ομιλίες με τίτλο «Χωρικός Σχεδιασμός για τη Διάσωση της κυκλαδίτικης ταυτότητας στην Πάρο». Σε αυτά συζητήθηκαν τόσο τα θέματα ανάπτυξης με έμφαση στα τοπικά ταυτοτικά στοιχεία όσο και ειδικότερα θέματα δόμησης και χωροταξικού σχεδιασμού με στόχο την προστασία των φυσικών πόρων και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συμμετείχαν μέλη της αυτοδιοίκησης, καλεσμένοι ακαδημαϊκοί, χωροτάκτες αρχιτέκτονες και δημοσιογράφοι, καθώς και μέλη φορέων από άλλα νησιά.

Τον Απρίλη του 2024 πραγματοποιήθηκε μια ακόμα διημερίδα στην Πάρο με τίτλο «Στρατηγικές μετάβασης σε ένα διαφορετικό αναπτυξιακό πρότυπο στις Κυκλάδες», συμπληρώνοντας νέα στοιχεία και προσθέτοντας στον γενικό προβληματισμό κυρίως τη θεματική των υδάτινων πόρων. Την ίδια εποχή ανακοινώθηκε η ένταξη τριών κυκλαδίτικων νησιών, της Σίφνου, της Σερίφου και της Φολεγάνδρου, στον κατάλογο του 2024 της Europa Nostra των επτά πιο απειλούμενων μνημείων και τόπων πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, όπως είχε προταθεί από την ΕΛΛΕΤ.

Και έτσι φτάνουμε στο καλοκαίρι του 2024, οπότε η συζήτηση έχει πλέον ανοίξει προς όλες τις κατευθύνσεις, διατρέχοντας ολόκληρη τη γκάμα των συναφών θεμάτων και εμπλέκοντας όλο και περισσότερους πολίτες, ακαδημαϊκούς και πολιτικούς, ενώ ταυτόχρονα έχουν λάβει μια σχετικά σταθερή μορφή οι συνεργασίες όσων ενδιαφέρονται να συμβάλουν στη δημιουργία ενός σθεναρού μετώπου ενάντια στις επικρατούσες πολιτικές για τα νησιά.

Ταυτόχρονα, ήδη από το καλοκαίρι του 2023 σημαντικά ενημερωτικά μέσα παρακολουθούν και συντρέχουν στους προβληματισμούς και στις δράσεις. Έχει δημιουργηθεί η *Δημοσιογραφική Πρωτοβουλία για Βιώσιμες Κυκλάδες* και σημαντικοί δημοσιογράφοι από την εφημερίδα *Καθημερινή* παρακολουθούν και προβάλλουν τα σχετικά θέματα. Το ίδιο ισχύει και με τα κυκλαδικά ενημερωτικά μέσα, κυρίως το *Cyclades Open* από τη Νάξο, αλλά και την *Κυκλαδική* από τη Σύρο.

Τα κινήματα για τις παραλίες, τα οποία είχαν αναπτυχθεί το 2023, δεν εξαφανίστηκαν, όπως πολλοί φαντάζονταν. Το Κίνημα της Νάξου συνεχίζει να αναδεικνύει προβλήματα παρανομιών στις παράλιες περιοχές του νησιού και το καλοκαίρι του 2024 εμπλέκεται δραστήρια σε θέματα που αφορούν την κατανάλωση του νερού και κυρίως την τιμολόγησή του. Το Κίνημα της Πάρου στη διάρκεια του χειμώνα ανέδειξε παρανομίες στην ακτογραμμή του νησιού, οι οποίες, παρότι όχι

6. Η ΕΛΛΕΤ, το Ευγενίδειο Ίδρυμα και η Πρωτοβουλία για Βιώσιμες Κυκλάδες, διοργάνωσαν αντίστοιχα τις τρεις σημαντικότερες εκδηλώσεις στην Αθήνα για το ζήτημα των Κυκλάδων.

απαραιτήτως πρόσφατες, δεν είχαν αναδειχθεί ποτέ.

Όμως, το 2024, πέραν όσων σχετίζονται με την παραλιακή ζώνη, έχει πλέον αναδειχθεί σε κομβικό ζήτημα η ασύμμετρη δόμηση και η ριζική σχέση της τόσο με τα επιβαρυντικά φαινόμενα του υπερτουρισμού όσο και με το άμεσο βιοτικό ζήτημα του νερού. Το φαινόμενο της λειψυδρίας που παρατηρείται σε πολλά νησιά, με διαφορετική ένταση μετά από έναν δεύτερο χειμώνα λιγοστών βροχοπτώσεων, καθιστά επίκαιρο το θέμα της κατασπατάλησης του νερού, ιδιαίτερα σε πισίνες και κήπους εξοχικών κατοικιών, και της ανύπαρκτης πρόνοιας για τη διατήρηση και τον εμπλουτισμό των φυσικών αποθεμάτων. Μια ακόμα εντυπωσιακή δουλειά της Digital Paros (της οποίας τα μέλη συμμετέχουν και συνδράμουν δραστήρια στην Κίνηση Πολιτών Πάρου) καθιστά δυνατή την καταμέτρηση του πλήθους από πισίνες στο νησί⁷, οι οποίες υπολογίζονται σε 1.500, αριθμός τεράστιος και πολύ μεγαλύτερος από αυτόν που προκύπτει από τα επίσημα στοιχεία.

Τον Ιούνιο του 2024 η Κίνηση Πολιτών της Πάρου δημοσιεύει ψήφισμα⁸ που επικεντρώνεται στον άμεσο περιορισμό της εκτός σχεδίου δόμησης στα νησιά και προβάλλει ως κεντρικό αίτημα την εφαρμογή της νομολογίας του ΣτΕ (απόφαση 176/2023), η οποία ουσιαστικά υπενθυμίζει ότι η εκτός σχεδίου δόμηση απαγορεύεται και, παρότι υποχρεωτική για τη διοίκηση, συνεχίζει να μην εφαρμόζεται σε κανένα νησί των Κυκλάδων. Το ψήφισμα αυτό, που απευθύνεται κυρίως στο Δημοτικό Συμβούλιο της Πάρου, συγκεντρώνει έναν εντυπωσιακό αριθμό υπογραφών από Παριανούς αλλά και από όλη τη χώρα, αλλά μέχρι αυτήν τη στιγμή δεν έχει τεθεί ως θέμα συζήτησης στο Δημοτικό Συμβούλιο. Η δημοσίευση του ψηφίσματος δημιουργεί κραδασμούς ακόμα και μέσα στην Κίνηση Πολιτών. Η νέα πολιτική εκπροσώπηση του νησιού, ενώ αποδέχεται ως υπαρκτό το πρόβλημα της ασύμμετρης δόμησης, δεν τολμά να λάβει καίριες πρωτοβουλίες. Προσπαθεί να πιέσει για την αποφυγή των στρατηγικών επενδύσεων στον τουρισμό και τις αδειοδοτήσεις των υπόσκαφων, που είναι εντελώς παράταιρα και καταστροφικά, αλλά δεν επιθυμεί δραστικότερες κινήσεις για τον περιορισμό της εκτός σχεδίου δόμησης.

Την ίδια εποχή συστήνεται στην Αμοργό ένα νέο σωματείο, με την επωνυμία *ο Λιμνήν*, που έχει ως στόχο να αποτρέψει τα φαραωνικά έργα που σχεδιάζονται για το λιμάνι των Καταπόλων, για να διευκολύνουν την πρόσβαση κρουαζιερόπλοιων.

Τον Αύγουστο το Δίκτυο για Βιώσιμες Κυκλάδες δημοσιεύει επίσης ένα ψήφισμα⁹, που απευθύνεται στους δήμους των νησιών και στην κυβέρνηση, και αφορά τη συνολική αλλαγή πορείας για τις Κυκλάδες. Οι προσπάθειες αντίδρασης συντονίζονται σε πανκυκλαδικό επίπεδο και υποστηρίζονται από το Εργαστήριο Τοπικής και Νησιωτικής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Αιγαίου, την ΕΛΛΕΤ, και άλλους φορείς με σημαντική τεχνογνωσία και δυνατότητα τεκμηρίωσης. Κάποια από τα Δημοτικά Συμβούλια των νησιών φαίνεται να έχουν την προθυμία να συμπαράταχθούν με τις προτάσεις του Δικτύου.

7. Ο διαδικτυακός χάρτης για τις πισίνες, ήδη εμπλουτισμένος με αντίστοιχα στοιχεία για άλλα νησιά, υπάρχει εδώ: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=/www.google.com/maps/d/viewer?mid=13QUZyHTHG7pHTtX9ajwwGG28FjLRg8&fbclid=IwY2xjawFshCJleHRuA2FlbQIxMAABHaVPN5gD->

8. Για το διαδικτυακό ψήφισμα της Κίνησης Πολιτών Πάρου βλ. <https://www.openpetition.eu/gr/petition/online/synagermos-ektaktes-anankes-soste-ten-tautoteta-tou-nesiou-mas-apo-ten-me-anastrepsime-yperdomese?fbclid=IwY2xjawFsg0JleHR>

9. <https://sustainablecyclades.eu/%cf%88%ce%ae%cf%86%ce%b9%cf%83%ce%bc%ce%b1-%ce%bf%ce%b9-%cf%80%ce%bf%ce%bb%ce%af%cf%84%ce%b5%cf%82-%ce%b4%ce%b9%ce%b5%ce%ba%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%bf%cf%8d%ce%bd/>

3. Οι Κυκλάδες σε ιστορικό σταυροδρόμι

Ταυτόχρονα, βέβαια, προχωράει με ακανόνιστα βήματα ο χωροταξικός σχεδιασμός στα νησιά και από όσα μέχρι στιγμής έχουμε δει (κυρίως στο προτεινόμενο χωροταξικό του τουρισμού αλλά και στην Α/φάση του Τοπικού Πολεοδομικού της Πάρου και Σαντορίνης), οι κυβερνητικές επιλογές στρέφονται αποφασιστικά προς την κατεύθυνση της πλήρους «τουριστικοποίησης» άνευ όρων. Για την Περιφερειακή Αρχή Νοτίου Αιγαίου η «βιωσιμότητα» φαίνεται να λειτουργεί ως έννοια συνώνυμη με τις μεγάλες τουριστικές αναπτύξεις. Οι δημοτικές αρχές των Κυκλάδων παίρνουν διαφορετικές θέσεις ανά νησί. Κάποιοι αναγνωρίζουν τα προβλήματα και εκφράζουν περισσότερο ή λιγότερο διστακτικά μια προτίμηση προς ηπιότερες προοπτικές, κάποιοι βρίσκονται ακόμα στη διεκδίκηση ακόμα περισσότερων επενδύσεων, αγνοώντας ή αδιαφορώντας για τις καταστροφικές απειλές.

Φαίνεται να σχηματίζονται δύο αντίπαλα στρατόπεδα –πράγμα που ήδη αποτελεί κέρδος, μιας και μέχρι πρόπερσι υπήρχε μόνο το ένα και βιάδιζε ανενόχλητο στην καταστροφική του πορεία– και ανάμεσα σε αυτά τα δύο, πολίτες και πολιτικοί λαμβάνουν θέσεις ανάλογα με τις βαθύτερες προθέσεις τους. Εντωμεταξύ, η δόμηση και οι πωλήσεις γης στα νησιά ακολουθούν την ξέφρενη ανοδική τους πορεία. Και οι κινήσεις της Κυβέρνησης, ακόμα και για το ήδη κατεπείγον βιοτικό θέμα του νερού, δεν προδίδουν κάποια πρόθεση σοβαρής και μακρόπνοης αντιμετώπισης των κινδύνων. Πιθανότερο είναι ότι το νερό, εκτός από φυσικός πόρος σε έλλειψη, ήδη αναδεικνύεται και σε ένα ακόμα πεδίο σοβαρών αντιπαραθέσεων ανάμεσα σε αυτούς που θέλουν να ζήσουν στα νησιά και σε αυτούς που θέλουν να κερδίσουν από τα νησιά, αδιαφορώντας πλήρως για την πραγματική βιωσιμότητα των επιλογών τους.